

DOROTA KRYSZYNA REMBISZEWSKA

MATERIAŁY POLSKIE DO NIEMIECKIEGO ATLASU JĘZYKOWEGO JAKO ŹRÓDŁO DO BADAŃ XIX-WIECZNEJ POLSZCZYZNY REGIONALNEJ

COBISS: 1.01

Poljsko gradivo za Nemški jezikovni atlas kot vir za raziskovanje poljskega pokrajinskega jezika 19. stoletja

Zapisi za Nemški jezikovni atlas, ki so bili zbrani v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja, so pomemben vir za raziskave ne samo nemških narečij, ampak so tudi dragocena zbirka zapisov pokrajinske leksike drugih jezikov, ki so bili v rabi v nemškem cesarstvu. Vprašalnice, izpolnjene v poljščini, razkrivajo enkratne podatke o prostorski raznovrstnosti poljskega jezika in dopolnjujejo védenje o glasoslovnih, oblikoslovnih in leksičnih posebnostih v 19. stoletju.

Ključne besede: jezikovna geografija, pokrajinski poljski jezik, zgodovinska dialektologija, poljska narečja v 19. stoletju

Polish Material for the *German Linguistic Atlas* as a Source for Studying Nineteenth-Century Polish Regional Language

The transcriptions for the *German Linguistic Atlas* that were collected in the 1880s and 1890s are not only an important source for studying German dialects, but also a valuable collection recording the regional vocabulary of other languages that were spoken in the German Empire. The questionnaires completed in Polish reveal unique data on the territorial diversity of Polish, which adds to the knowledge of its phonetic, morphological, and lexicographical features in the nineteenth century.

Keywords: linguistic geography, regional Polish language, historical dialectology, nineteenth-century Polish dialects

1 WPROWADZENIE

Materiały do Niemieckiego atlasu językowego (znajdują się w Marburgu w Forschungszentrum Deutscher Sprachatlas) stanowią bardzo istotne źródło gwarowe dialektów niemieckich, jak i innych języków, którymi posługiwali się mieszkańcy Rzeszy Niemieckiej w XIX wieku. Pomysłodawcą opracowania dialektów na tym obszarze był bibliotekarz pracujący w Marburgu – Georg Wenker. Wysłał on do kilku tysięcy szkół, znajdujących się na północy i w części środkowej Niemiec, ankiety zawierające 40 zdań w języku niemieckim, które należało przetłumaczyć na miejscową gwarę, np. zdanie 13. brzmiało: „Es sind schlechte Zeiten”. Wśród ponad 57 000 ankiet z tłumaczeniami tych zdań znajdują się ankiety pisane w innych językach (m.in. po francusku, litewsku, słoweńsku, łużycku, w jidysz, a nawet jedna w cymbryjskim). Szczególnie częste są kwestionariusze polskie, bo zajmują one pod

względem liczby drugie miejsce – po kwestionariuszach niemieckich. Jak podaje twórca pomysłu zbierania materiału tą metodą, 1257 jest zapisanych gwarą polską oraz 1777 zanotowanych polszczyzną literacką (Wenker 2013), które Wenker uznał za nieprzydatne, a w istocie one też zawierają cechy dialektalne. Kwestionariusze wypełnione po polsku – z obszaru Śląska, Poznańskiego, Pomorza (w tym z Kaszub), Mazur, Warmii dostarczają unikatowych danych z zakresu różnicowania terytorialnego polszczyzny, uzupełniają dotychczasową wiedzę o występowaniu cech fonetycznych, morfologicznych i słownikowych w wieku XIX i stanowią cenne źródło do badania polszczyzny regionalnej¹ (w ujęciu diachronicznym).

Zdania zapisane po polsku stanowią nieprzecenione źródło do badań leksyki dialektalnej dla gwar rozwijających się w otoczeniu niestłowańskim. Tłumaczenia tych samych zdań ze wsi, gdzie mówiono po polsku, dają duże możliwości geograficznego przedstawienia wyrazów tłumaczonych z języka niemieckiego. Zastosowanie metod geografii lingwistycznej pozwala na porównania z innymi areałami gwarowymi w centrum i na wschodzie Polski.

Komentarze G. Wenkera do map *Niemieckiego atlasu językowego*, wydane przed kilkoma laty przez Alfreda Lamelego (Wenker 2013), dowodzą wielości interesujących zagadnień dotyczących gwar polskich. Wenker, omawiając te gwary, wyodrębnia trzy zespoły dialektalne, które występowały wówczas na terenie Niemiec: *Kaschubisch* (język kaszubski), *Masurische* (gwary mazurskie), *Schlesien* (Śląsk). Taki podział jest dość uogólniony, gdyż w grupie *Kaschubisch* znajdują się również gwary Pomorza i terenów przyległych, a *Masurische* obejmą także gwary Warmii i Ostródzkiego.

2 ZNACZENIE ANKIET GEORGA WENKERA DLA POLSKIEJ DIALEKTOLOGII

Materiały polskie do Niemieckiego atlasu językowego są niejako retrospektywnym uzupełnieniem współczesnych atlasów. Dzięki zapisom w ankietach można pokazać stan wcześniejszy usytuowania kilkudziesięciu leksemów i ustalić ich zasięgi. Odwołanie się do materiałów G. Wenkera pokaże, przynajmniej częściowo, dawniejszy stan gwar na obszarze Polski zachodniej i północnej, da szansę porównania z materiałem późniejszym i ustalenie, z których obszarów wycofywały się konkretne nazwy. Oczywiście trzeba zastrzec, że takiej analizie musi towarzyszyć ostrożność w formułowaniu ostatecznych wniosków. Zestawienie XIX-wiecznych materiałów z atlasami wykonanymi w ostatnich dziesięcioleciach nie musi ilustrować pełnego obrazu zmian, gdyż siatka punktów jest tam o wiele rzadsza niż u Wenkera, a poza tym dawne zapisy nie były

¹ Przez pojęcie polszczyzna regionalna rozumiem odmianę języka ogólnopolskiego, używaną w codziennej komunikacji przez mieszkańców danego regionu lub subregionu (bez względu na wykształcenie), która wyróżnia się cechami fonetycznymi, morfologicznymi i leksykalnymi właściwymi dla tego regionu.

sporządzane przez profesjonalistów, a część z nich odzwierciedla ówczesny stan polszczyzny literackiej. Dochodzi tu jeszcze sprawa reprezentacji polskich ankiet na terenach, gdzie doszło już dawno do znacznej germanizacji. Stąd na przykład w zbiorze marburskim znajdują się zaledwie dwie ankiety wypełnione po polsku z powiatu gołdapskiego, o wiele mniej niż niemieckich jest ich również z okolic Mogilna, Inowrocławia.

3 OMÓWIENIE WYBRANYCH WYRAZÓW Z ANKIET GEORGA WENKERA

Ponieważ ankiety G. Wenkera pochodzą z rozległego obszaru i mają liczną reprezentację, na potrzeby tego tekstu wybrałam kilka nazw z różnych regionów (na północy i zachodzie Polski) w celu unaocznienia bogactwa omawianego rejestru. Dokładne wyznaczenie izoglos będzie możliwe po wyekscerpowaniu całego materiału. Wynotowałam zatem tylko wyrazy z około 700 ankiet spisanych na obszarze Warmii i Mazur, Ostródzkiego, wschodniej Wielkopolski, Borów Tucholskich, ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej, Kujaw, które moim zdaniem w sposób wyraźny unaocniają różnicowanie leksykalne oraz pokazują wariantywność w obrębie danego regionu lub subregionu. Są to odpowiedniki niemieckich wyrazów:

- [1] die Bauern ‘gospodarze’ (w zdaniu 37 w ankiecie Wenkera),
- [2] zum Dreschen ‘do młócenia’ (w zdaniu 20),
- [3] ganz ‘całkowicie, zupełnie’ (w zdaniu 6),
- [4] die Wurst ‘kiełbasa’ (w zdaniu 30),
- [5] durchlaufen (durchgelaufen) ‘przebiegać, sfatygować’ (w zdaniu 8).

Omówienie wszystkich ekwiwalentów wskazanych wyrazów byłoby tu zbyt obszerne, ograniczę się więc do niektórych, najbardziej reprezentatywnych, bo z jednej strony pokazujących przenikanie się obu systemów językowych, a z drugiej mechanizmy wynikające z potrzeb tłumaczeniowych. Jednocześnie trzeba zastrzec, że dużym zubożeniem dla analizy poszczególnych odpowiedników byłoby dążenie do ujmowania ich w jakimś schemacie – każdy z nich stanowi swego rodzaju osobliwość leksykalną, mniej lub bardziej bogatą w poświadczenia i nawiązania.

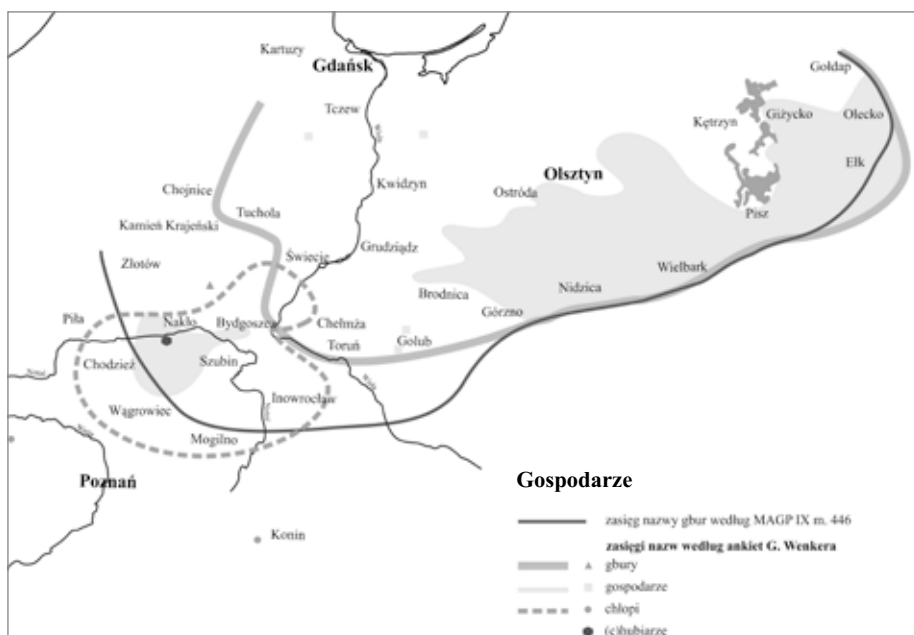
3.1 Die Bauern ‘gospodarze’

Geograficzne przedstawienie odpowiedników nazwy *die Bauern* ‘gospodarze’ pokazuje na wyraźne różnicowanie terytorialne wyrazów *gospodarz* i *gbur*² oraz poświadcza kontakty językowe niemiecko-słowiańskie, a jednocześnie dowodzi

2 O różnicowaniu leksykalnym nazwy ‘gospodarz’ w gwarach północnopolskich szerzej w artykule Rembiszewska 2010.

przetrwania staropolskiej leksyki w gwarach rozwijających się w otoczeniu języka niemieckiego. Zasięg nazwy *gbur* (polszczyźnie znanej zresztą od dawna, bo już od XVI w. – *gbur* ‘wieśniak, chłop, kmieć; rolnik poddany’ SPXVI), która jest pożyczką niemiecką, ze średnio-wysoko-niemieckiego *gebūr*, *gebüre* ‘sąsiad; chłop; prostak’ (Hinze DLP 215; SEK II 169), we wschodniej i środkowej części pokrywa się w zasadzie z wyznaczonym w MAGP obszarem, obejmującym Pomorze, Kaszuby, Ostródzkie, Warmię i Mazury. XIX-wieczne zapisy dowodzą, że wyraz ten sięgał nieco dalej na wschodzie Mazur aż po powiat ełcki. Wyraźna różnica zaznacza się w części zachodniej – obejmującej fragment dialektu wielkopolskiego. Trudno tu jednakże mówić o typowej niezgodności. Takie ułożenie nazw zgadza się z zastrzeżeniem G. Wenkera, który w swoich komentarzach zalecał odrzucenie ankiet z Księstwa Poznańskiego, bowiem zapisano je polszczyzną literacką.

W tomie 4. AGP – Wielkopolska i Kaszuby nie ma map leksykalnych, stąd też nie przedstawiono zróżnicowania geograficznego na tym terenie pytania 1489 o ‘gospodarza’ z kwestionariusza do tego atlasu, w związku z tym nie ma możliwości zestawienia na podstawie tego źródła z nowszym w stosunku do MAGP opracowaniem.

Mapa 1: **Gospodarze**

Na marginesie warto wspomnieć o osobliwym renesansie wyrazu *gbur* w XX wieku. Mianowicie *gbur* jako ‘bogaty chłop zatrudniający w gospodarstwie siły

najemne, wyzyskujący biedotę wiejską; kapitalista wiejski’ miał liczną frekwencję w latach 1929 i 1930 w czasopiśmie „Trybuna Radziecka”, wydawanym w Rosji Radzieckiej. Był on zdaniem redaktorów „właściwym” zamiennikiem dla nazwy *kułak* (Graczykowska 2010).

W jednej z ankiet wypełnianych w powiecie wągrowieckim (Wielkopolska) zanotowano wyraz *chubiarze* ‘gospodarze’. Nazwa, choć na tym terenie wystąpiła jednostkowo, to jest ona charakterystyczna dla Wielkopolski. W późniejszych źródłach (KartSGP) odnajdziemy poświadczenia m.in. z Konińskiego (Kramsk): *χuboś* ‘mający włókę ziemi; bogacz’, *hubiarz* ‘bogaty gospodarz’ (Morzysław), z Kujaw: *χubáš* ‘gospodarz zamożniejszy’, z Poznańskiego *hubiarz* ‘bogaty gospodarz’. W Atlasie wielkopolskim odnotowano tę nazwę w komentarzach: *χubioś* ‘bogaty gospodarz’, na mapie znalazła się ona pod wspólnym znakiem dla nazw jednostkowych (AJKLW VII m. 597 s. 62).

Szczegółową analizę językową wyrazu *huba*, będącego podstawą utworzenia powyższej nazwy, przeprowadzili Marek Kornaszewski i Wojciech Rzepka (1967). *Huba* w Wielkopolsce oznaczała ‘osadę poza zwartą wsią’ i była synonimem dla *kolonia*, *wybudowanie*. Z dużym nasileniem występuje w Wielkopolsce, szczególnie w części północno-wschodniej (Kornaszewski – Rzepka 1967; Zajac 2016), co wiąże się z wpływem osadnictwa ołęderskiego (Rutkiewicz 2002: 43; Zagórski 1974: 183).

Jak wskazują autorzy wspomnianego artykułu, *huba* oznaczająca potoczne określenie peryferycznego położenia jakiegoś zamieszkałego obiektu i derywat atrybutywny *hubiarz* pojawiły się stosunkowo późno, bo w XVIII wieku (Kornaszewski – Rzepka 1967: 69). Być może stąd taka niewielka frekwencja w materiałach Wenkera.

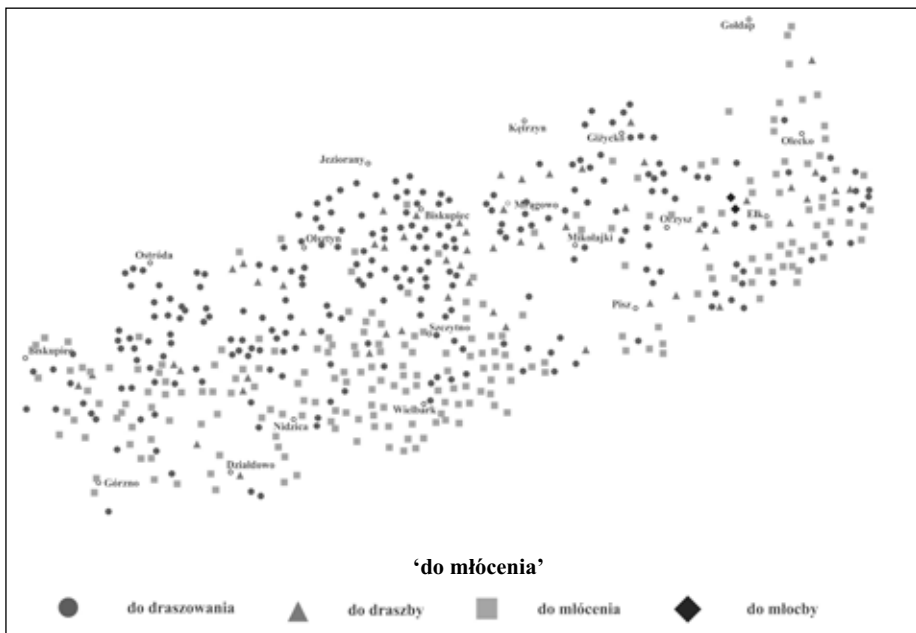
Wyraz *hubiarz*, choć notowany w słownikach ogólnych, zapewne już w XIX wieku miał regionalną metrykę. Przeniknął także do odmiany pisanej, czego dowodzi obecność tego wyrazu w ówczesnej prasie o zasięgu lokalnym. Tak więc w korespondencji z Wągrowca zamieszczonej w „Gazecie W. Xięstwa Poznańskiego” możemy przeczytać, że „na [...] jarmark przyprowadzili dwaj chłopci krowę [...], którą ukradli **hubiarzowi** na holendrach rąbczyńskich” (Wągrowiec 1852: 4). Tutaj nazwa ta zapewne odnosi się do ‘bogatego gospodarza’, podobnie jak w komedii autorstwa Pauliny Wilkońskiej: „nie zaś proste chłopcy, nie wyrobownicy! myśmy **hubiarze**” (Wilkońska 1868: 52).

Jeśli chodzi o źródła atlasowe, w AJKLW w tomie VII m. 597 ‘bogaty gospodarz’ p. 68 *hubiarz* znalazł się pod wspólnym znakiem dla nazw pojedynczych. W komentarzu podano jego poświadczenie we wsi Boleszczyń gm. Przykona woj. konińskie. W materiałach Wenkera najbliższy punkt Żeronice (oddalony o 5 km) ma ankietę wypełnioną po niemiecku (nr 55284).

W części zachodniej omawianego obszaru odpowiednikiem niemieckiego *die Bauer* okazała się nazwa *chłopi*, która pojawiła się za sprawą polszczyzny literackiej.

3.2 Zum Dreschen ‘do młócenia’

Staropolskim rezyduum, które ma niemieckie źródło, ale zachowało w niektórych dialektach, to *draszować* ‘młócić’, w ankietach Wenkera pojawiające się jako derywat tego czasownika – *do draszowania*. W *Słowniku polszczyzny XVI wieku* ilustracją materiałową dla tego czasownika stanowi cytat z *Lustracji województwa malborskiego i chełmińskiego* z 1565 r. (SPXVI). Ekscerpcja ankiet Wenkera pozwala stwierdzić, że omawiany derywat od *draszować* występował m.in. od Kaszub przez Mazury, Warmię, Ostródzką, po Kujawy. Taki stan potwierdzają późniejsze materiały, gdzie podano jeszcze dalsze zasięgi (SGP VI 257). Na mapie pokazującej wybrany wycinek z obszaru północnopolskiego, widać, że *do draszowania* tworzy zwarty areal w Ostródzkiem, na Warmii i na północy śródkowych Mazur.

Mapa 2: Draszować

3.3 Ganz ‘całkowicie, zupełnie’

Regionalny zasięg ma także wyraz *dicht, dycht* ‘zupełnie, całkowicie’. Na podstawie ankiet Wenkera można wyznaczyć na północy geografie tej nazwy, która usytuowała się w wielu powiatach północnopolskich, m.in. w powiecie bydgoskim, chojnickim, grudziądzkim, piłskim, tczewskim, toruńskim, tucholskim. Duże rozprzestrzenienie tego wyrazu potwierdzają późniejsze dane (SGP VII 61), zaświadczone jego występowanie na Kujawach, w Wielkopolsce (SGP VII 61) oraz na Mazurach śródkowych i w Ostródzkiem (SGOWM II 145). Ta pożyczka

niemiecka w omawianym znaczeniu znana była także w Łęczyckiem, Łowickiem, Opoczyńskim (SGP VII 61).

3.4 Die Wurst ‘kielbasa’

Na pewno ograniczony zasięg terytorialny mają niektóre odpowiedniki niemieckiego *Wurst* ‘kielbasa’. Mamy zatem nazwę *wurst*, która została zaimportowana jako typowa pożyczka formalnosemantyczna. Ankiety Wenkera obszar jej występowania wyznaczają bardzo szeroki – od wschodnich Mazur, po pogranicze Kujaw i wschodniej Wielkopolski. Na zachód od tego jest *kiszka*, gdzie jak wskazują dane, była znana we wschodniej Wielkopolsce, w Bydgoskiem, na ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej, a także Ostródzkim.

Mapa 3: Kielbasa

3.5 Durchlaufen (durchgelaufen) ‘przebiegać, sfatygować’

Nie wszystkie wyrazy, które pojawiają się w ankietach, nadają się do skartografowania, co jest związane z wieloznacznością leksemu w języku źródłowym w stosunku do języka docelowego. Na taką sytuację natrafimy przy próbie geograficznego przedstawienia tłumaczeń wyrazu *durchgelaufen* (zdanie 8), który w polszczyźnie ma kilka odpowiedników o podobnej konotacji: *odbywać, przechodzić, przemierzać, przebiegać, schodzić*. Przetłumaczenie tego wyrazu wprost, przy uwzględnieniu kontekstu, przynosi nieraz zaskakujące efekty. Z tego powodu

pojawia się w ankietach sporo ekwiwalentów podanych na użytek tłumaczenia, które raczej nie funkcjonowały jako nazwy w danej gwarze na określenie tej konkretnej czynności (tj. sforsowanie nóg z powodu długotrwałego chodzenia). To jednak nie dyskwalifikuje ostatecznie przydatności tej nazwy do pokazania zróżnicowania regionalnego. Pośród ekwiwalentów takich jak: *bardzo zleciałem, mam burchłę, nadto schodził, nadwyrężył, namógłem, natężył, odgniodł, odparzyłem, otarłem, poprzecierałem, pościarał, przebiegał, przebrałem, przedepstał, przepociół, przesadziłem, przefatigował, są ranione, sforsował, się nabiegałem, zbiegałem, sparzył* (zanotowanych w ankietach z Mazur wschodnich i z pogranicza kaszubsko-wielkopolskiego), znajdziemy także wyrazy typu *ochwacił, ochwyci-
ne, oskwycił, odlabił, pooddłabiał, nadłabił, ogłodał, dycht przeczochał, obcochał, obłordził, przeordział*.

Nieliczna reprezentacja w materiałach Wenkera nie musi świadczyć o bardzo wąskim rozprzestrzenieniu wyrazu, a dowodzi jego obecności, być może w momencie, gdy już miał status archaizmu. Nie można marginalizować tego rodzaju zapisów. Z podobną sytuacją, kiedy w terenie podano pojedyncze nazwy, można się spotkać chociażby w zbiorach do *Ogólnosłowiańskiego atlasu językowego*, gdzie dla niektórych tomów aż 41% całości to nazwy sporadyczne (Basara – Basara 2002: 47).

Do tych nielicznych nazw zaliczymy formacje zawierające leksem *dłabić* ‘gnieść, ścisnąć, tłoczyć’ poświadczany w polszczyźnie od XV w. (Basaj – Siatkowski 2006: 48), znany innym językom słowiańskim, a z polszczyzny zaimportowany do ukraińskiego. Zachował się także w języku kaszubskim, gdzie oprócz *dłabić* (*dłabiec*) funkcjonuje też derywat odrzeczownikowy *odłábka* ‘odcisk’ (SGK I 217). W kartotece Słownika XVI w. *dłabić* pojawia się jako hasło poboczne do *dławić* ‘powodować zatrzymanie oddechu, dusić, gnieść, uciskać; często w znaczeniu zabijać’ (SPXVI, <http://www.spxvi.edu.pl/indeks/haslo/48390#znaczenie-1>). W ankietach Wenkera, dla analizowanego obszaru, odnotowano go na ziemi chełmińsko-dobrzyńskiej oraz na Mazurach w części środkowej i wschodniej. Późniejsze dane potwierdzają tę lokalizację (SGP V 541).

4 ZAKOŃCZENIE

Niektóre z wyrazów zapisanych w ankietach przetrwały do dzisiaj jako regionalizmy. Wystarczy tu wymienić chociażby znane w Poznaniu, być może już tylko najstarszemu pokoleniu, *dycht* ‘całkiem, dokładnie’ (a także w Bydgoszczy), *furgać* ‘fruwać’, *huby* ‘gospodarstwo lub kilka gospodarstw poza wsią’, ‘peryferie miasta’.

Wybrane przykłady pokazują możliwości przedstawiania zróżnicowania leksykalnego na podstawie ankiet Wenkera. Ich przydatność uwidacznia się nie tylko w odniesieniu do stanu XIX-wiecznej polszczyzny, ale także na płaszczyźnie współczesnej, gdzie poszczególne leksemy mogą stanowić punkt

wyjścia do ilustrowania dyferencji językowej w obrębie regionów.³ Jednocześnie zestawienie z materiałami późniejszymi, opracowywanymi przez specjalistów, wyraźnie wskazuje na przydatność ankiet do omówień polszczyzny regionalnej.

LITERATURA

- AGP** = *Atlas gwar polskich* 1: Karol Dejna, *Małopolska*, Warszawa, 1998; 2: Karol Dejna – Sławomir Gala – Alojzy Zdaniukiewicz – Feliks Czyżewski, *Mazowsze*, Warszawa, 2000; 3: Karol Dejna – Sławomir Gala, *Śląsk*, Warszawa, 2001; 4: Karol Dejna, *Wielkopolska, Kaszuby*, Warszawa, 2002.
- AJKLW** = *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* I–XI, t. I–VII pod red. Zenona Sobierajskiego i Józefa Burszty, t. VIII–XI pod red. Zenona Sobierajskiego, Wrocław – Poznań, 1979–2005.
- Basaj – Siatkowski 2006** = Mieczysław Basaj – Janusz Siatkowski, *Bohemizmy w języku polskim: słownik*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- Basara – Basara 2002** = Anna Basara – Jan Basara, Nazwy sporadyczne w materiałach *Ogólnostowiańskiego atlasu językowego*, [w:] Sławomir Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002, 41–47.
- Dunaj – Mycawka 2002** = Bogusław Dunaj – Mirosława Mycawka, Badania regionalizmów leksykalnych, [w:] Sławomir Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2002, 105–110.
- Graczykowska 2010** = Tamara Graczykowska, Słownik Józefa Krasnego a żywy polski język radziecki w dwudziestolecu międzywojennym (kilka uwag o konkursie ogłoszonym przez „Trybunę Radziecką” w 1930 r.), *Acta Baltico-Slavica* 34 (2010), 89–101.
- Hinze DLP** = Friedhelm Hinze, *Wörterbuch und Lautlehre der deutschen Lehnwörter im Pomoranischen (Kaschubischen)*, Berlin, 1965.
- KartSGP** = Kartoteka *Słownika gwar polskich*, <http://rcin.org.pl/dlibra/publication?id=37156&tab=3> (dostęp 11. 5. 2016 r.).
- Kornaszewski – Rzepka 1967** = Marek Kornaszewski – Wojciech Ryszard Rzepka, *Huba || Huby* w wielkopolskich nazwach miejscowych i terenowych, *Slavia Occidentalis* 26 (1967), 61–78.
- Maciejewski 1969** = Jerzy Maciejewski, *Słownik chełmińsko-dobrzyński (Siemoń, Dulska)*, Toruń: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1969.
- MAGP** = *Mały atlas gwar polskich* I–XIII, opr. przez Pracownię Atlasu i Słownika Gwar Polskich Zakładu Językoznawstwa PAN w Krakowie pod kier. Kazimierza Nitscha, od t. III pod kier. Mieczysława Karasia i Zofii Stamirowskiej, od t. IX pod kier. Mieczysława Karasia, Wrocław, 1957–1970.
- Rembiszewska 2010** = Dorota Krystyna Rembiszewska, Siła wurstu brukuje białka i gbur?: o niektórych wyrazach w XIX-wiecznych materiałach Georga Wenkera z obszaru Mazur, Warmii i Ostródzkiego, *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 55 (2010), 195–211.
- Rutkiewicz 2002** = Małgorzata Rutkiewicz, *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002.
- SEK** = Wiesław Boryś – Hanna Popowska-Taborska, *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny* I–V, Warszawa, 1994–2006.
- SGK** = Bernard Sychta, *Słownik gwar kaszubskich* I–VII, Wrocław i in., 1967–1976.
- SGOWM** = *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* I–V, t. I–II pod red. Zofii Stamirowskiej, Wrocław – Warszawa, 1987, 1991; t. III pod red. Zofii Stamirowskiej i Henryki Perzowej, Warszawa – Kraków, 1993; t. IV–V pod red. Henryki Perzowej i Danuty Kołodziejczykowej, Warszawa – Kraków, 2002, 2006.

3 Na potrzebę tego typu opracowań wskazywano już dość dawno, por. Dunaj – Mycawka 2002 z dalszą literaturą.

- SGP** = *Słownik gwar polskich*, opr. przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie pod kierunkiem Mieczysława Karasia, od t. II pod kier. Jerzego Reichana, od t. VI pod kier. Joanny Okoniovej, od t. XI pod kier. Renaty Kucharzyk, Wrocław, 1977–.
- SKoc** = Bernard Sychta, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej* I–III, Wrocław i in., 1980–1985.
- SPXVI** = *Słownik polszczyzny XVI wieku*, <http://www.spxvi.edu.pl/> (dostęp 11. 3. 2017 r.).
- Wągrowiec 1852** = Wągrowiec [notka korespondencyjna], *Gazeta Wielkiego Xięstwa Poznańskiego* 1852, nr 158, 9 lipca, 4.
- Wenker 2013** = Georg Wenker, *Schriften zum Sprachatlas des Deutschen Reichs: Gesamtausgabe I: Handschriften: Allgemeine Texte, Kartenkommentare 1889–1897*, hrsg. und bearb. von Alfred Lameli, Hildesheim – New York – Zürich: Olms, 2013 (Deutsche Dialektgeographie 111.1).
- Wierzba 2013** = Waldemar Wierzba, *Słownik: poznańskie słowa i ausdrücki*, Poznań: Wydawnictwo Albus, 2013.
- Wilkońska 1868** = Paulina Wilkońska, Obrazek święty: komedyjka w jednym akcie, *Opiekun Domy* 1868, nr 7, 7/19 lutego, 51–53.
- Zagórski 1974** = Zygmunt Zagórski, Nazwy terenowe z kilku wsi w Bydgoskiem i Poznańskiem, *Slavia Occidentalis* 31 (1974), 183–192.
- Zajac 2016** = Ewelina Zajac, *Toponimia powiatu tureckiego: słownik nazw*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.

POVZETEK

Poljsko gradivo za Nemški jezikovni atlas kot vir za raziskovanje poljskega pokrajinskega jezika 19. stoletja

Gradivo za Nemški jezikovni atlas (*Deutscher Sprachatlas*), ki je bilo zbrano ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 19. stoletja, je ne le pomemben vir za raziskave nemških narečij, ampak tudi dragocena zbirka zapisov pokrajinske leksike drugih jezikov, ki so se uporabljali na ozemlju nemškega cesarstva. Vprašalnice (zasnoval jih je Georg Wenker), izpolnjene v poljščini, razkrivajo za ozemlje Šlezije, Poznanja, Pomorjanskega (vključno s Kašubijo), Mazurije in Varmije enkratne podatke o prostorski raznovrstnosti poljskega jezika in dopolnjujejo vedenje o glasoslovnih, oblikoslovnih in leksičnih posebnostih v 19. stoletju. Poleg tega potrjujejo leksikalno porazdelitev izbranih leksemov (posebno še severnopoljskih), ki so se ohranili do 20. stoletja, npr. *bialka* 'ženska', *gbur* 'kmet'. Nekateri izrazi, zapisani v vprašalnicah, so se ohranili do danes kot regionalizmi. V Poznaju jih morda pozna le najstarejša generacija: *dycht* 'povsem, točno' (tudi v Bydgoszczu), *furgać* 'leteti', *huba* 'kmetija ali nekaj kmetij zunaj vasi', 'obroje mesta'.